

Regio V 's-Hertogenbosch

Cultuurhistorische Inventarisatie Provincie
Noord-Brabant

Gemeente Heeswijk-Dinther

MIP-rapport Foto- en Tekeningenarchief
**DIT EXEMPLAAR WORDT
NIET UITGELEEND!**

Niet in database opgenomen!

Heeswijk - Dinther

INHOUD:

1.	Woord vooraf	3
2.	Criteria	4
3.	Werkwijze	7
4.	Historische karakteristiek van Heeswijk-Dinther	10
	Landschap	
	Nederzettingen	
	Bebouwing en groenelementen	
5.	Overzicht van straten, gebouwen en groenelementen	16
6.	Literatuurlijst	37
7.	Foto-overzicht	38
8.	Kaart gemeente Heeswijk-Dinther (bijlage)	

1. WOORD VOORAF

Dit overzicht van cultuurhistorisch waardevolle nederzettingen, gebouwen en groenelementen in de gemeente Heeswijk-Dinther maakt deel uit van een -per gemeente opgezette- en zo "compleet" mogelijke inventarisatie in de provincie Noord-Brabant.

De snelle en vaak ingrijpende veranderingen in het Brabants cultuurlandschap hebben de totstandkoming van een dergelijk overzicht dringend noodzakelijk gemaakt. Te meer omdat deze veranderingen steeds duidelijker kenmerken lijken te vertonen van een massaal afbrokkelingsproces, waarbij veel van wat als karakteristiek-Brabants mag gelden, voorgoed uit het beeld van stad en land dreigt te verdwijnen. Een ontwikkeling, die naar het oordeel van het bestuur van de provincie Noord-Brabant indruist tegen de in brede kringen ondersteunde opvatting, dat elementen uit het verleden essentieel zijn voor de verscheidenheid en herkenbaarheid van het heden, en daarmee voor de leefbaarheid in het algemeen.

In weerwil hiervan is deze rapportage niet op de eerste plaats bedoeld als een "document humain", ofschoon bekommernis om de toekomst van Brabants verleden het eigenlijke doel van deze uitgave licht dreigt te overstemmen. Dat doel is: het op systematische wijze -aan de hand van een aantal welomschreven criteria- optekenen van wat er in Brabant aan cultuurhistorisch waardevolle objecten aanwezig is, om op grond daarvan de prioriteiten te kunnen bepalen voor een effectief en samenhangend provinciaal monumentenbeleid.

De hier voor u liggende inventarisatie vertegenwoordigt letterlijk een serie momentopnames. Reden waarom de samenstellers het woord "compleet" in de inleidende zin van aanhalingstekens hebben voorzien. Niet zozeer omdat zij zich bij hun rapportage uitdrukkelijk ontslagen wilden zien van de pretentie van volledigheid. Zo'n pretentie zou, alleen al gelet op de betrekkelijkheid van het begrip "cultuurhistorisch waardevol", niet reëel zijn. Veeleer weerspiegelt deze schrijfwijze hun vrees dat, als het afbrokkelingsproces in het huidige, genadeloze tempo doorzet, ook een aantal van de hier opgenomen gegevens snel door de actualiteit zal zijn achterhaald.

Onderzoek en veldwerk voor de hier gepresenteerde inventarisatie vonden plaats in de zomer van 1983 en werden verricht door M.P.H. Pilet m.m.v. drs. N.C.M. Maes, W.Th.M. Ruiter arch HBO en drs. A.J.C. van Leeuwen, de laatste drie werkzaam bij de provincie Noord-Brabant. Wijzigingen die zich na die datum voordeden, konden om organisatorische redenen niet meer worden verwerkt.

's-Hertogenbosch, februari 1985

2. CRITERIA

Uit de vele objecten die voor inventarisatie in aanmerking kwamen, moest uiteraard een keus worden gedaan. Dat gebeurde aan de hand van een aantal criteria, die verder in dit hoofdstuk groepsgewijs worden omschreven.

Bij deze criteria wordt het bindend element in veel gevallen gevormd door de "historische karakteristiek" van de nederzetting. Wat wordt daaronder verstaan?

Een nederzetting is, in de hier gebruikte terminologie, een geheel van bebouwing, percelen, wegen en waterlopen, dat in de loop der tijd een meer of minder samenhangende vorm heeft opgeleverd. Het eigen karakter van een nederzetting is het product van een -al dan niet geleidelijke- historische ontwikkeling, die in vele gevallen tot op de dag van vandaag valt af te lezen, zowel aan het ruimtelijk patroon als aan de bebouwing zelf. Dat geldt in beginsel evenzeer voor een oud akkerdorp, als voor een moderne nieuwbouwwijk.

Op zeker moment leidt een reeks van ontwikkelingen tot een situatie, waar de nederzetting voor ons gevoel een uitgesproken eigen vormidentiteit bereikt. Dát moment bepaalt de "historische karakteristiek" van de nederzetting, die dus als het ware de optel- en aftreksom is van een reeks structuurbepalende en structuurversturende ingrepen.

De invloed van dat moment kan zich, meer of minder nadrukkelijk zichtbaar, vaak uitstrekken tot het moment van nu. Zo is voor de landelijke nederzettingen tussen Oirschot en Best de situatie rond het midden van de vorige eeuw nu nog steeds beeldbepalend. Vandaar dat het moment van de historische karakteristiek ook omstreeks dat tijdstip is gekozen. Zowel de middeleeuwse aanleg, als de wijzigingen van na 1850 zijn daarbij als wezenlijke bestanddelen aan te merken.

Een heel ander voorbeeld is de oude vestinggordel van Bergen op Zoom. Daar is een essentieel element in de historische karakteristiek, zoals die rond 1800 bestond, thans niet meer afleesbaar. In die tijd werd de stad sterk gedomineerd door haar uitgebreide vestingswerken. Sinds die echter aan het eind van de vorige eeuw zijn ontmanteld, wordt het huidige beeld bepaald door een parken-, straten- en bebouwingsgordel, die rond 1920 hun uiteindelijke vorm kregen. Daarmee is de historische karakteristiek van ca. 1800 nu dus niet meer relevant voor dit deel van de stad. Die van rond 1920 echter des te meer.

Tegen de achtergrond van deze historische karakteristiek zijn alle objecten afzonderlijk getoetst aan de volgende criteria:

- Architectonische en kunsthistorische criteria
 - het object is een goed voorbeeld van een bepaalde stijl of bouwtrant, of van het werk van een bekend architect, stedenbouwkundige of kunstenaar

- het object is gaaf qua stijl en detaillering
- het object vertegenwoordigt een unieke (bouw)-techniek, (bouw)type of is typerend voor de ontwikkeling van de industriële techniek
- het object heeft esthetische waarde op grond van de vorm en detaillering van exterieur en/of interieur.

- Planologische, landschappelijke en stedenbouwkundige criteria

- het object vormt samen met bijgebouwen, kleine artefacten en erfbeplanting of tuinaanleg een karakteristiek geheel
- het object maakt deel uit van een groter historisch geheel of complex
- het object sluit, met name in historisch en geomorfologisch opzicht, aan bij het landschap
- het object maakt deel uit van een gebied met een grote continuïteit, waardoor het historisch patroon van verkaveling, wegen en waterlopen goed geconserveerd is gebleven
- het object vormt een onderdeel van een historische stedenbouwkundige structuur of een historisch nederzettingstype
- het object is karakteristiek voor stad, dorp of streek.

- Sociaal- en cultuurhistorische criteria

- aan het object zijn historische herinneringen verbonden in de ruimste zin van het woord
- het object vertegenwoordigt een aspect van de sociale of economische geschiedenis
- het object is representatief voor een bepaalde fase in de ontwikkeling van dorp, stad of streek.

Afhankelijk van de situatie en de aard van het object, was het ene criterium bij de selectie meer bepalend dan het andere. Zo kan men zich voorstellen dat bij een eenvoudige voorbeeld van landelijke bouwkunst criteria als type, bouwtechniek, samenhang met de directe of wijdere omgeving, historische verkaveling en patroon van wegen en waterlopen, meer gewicht in de schaal werpen, dan bij een kerkgebouw. Daar zullen eerder stijl, gaafheid van details, esthetische kwaliteiten en geschiedkundige aanknopingspunten de doorslag geven. Bij monumenten van jongere datum zijn op hun beurt bouwtype, techniek, vormgeving, architect en sociaal-historische betekenis weer het meest van belang.

De samenhang met de omgeving heeft bij de beoordeling een grote -zo niet dominerende- rol gespeeld. Objecten als daglonershuizen, weverswoningen, smidsen e.d., ontleen vooral daaraan vaak hun bijzondere waarde. Een op zich interessant object, dat als laatste getuige de herinnering oproept aan een overigens verder geheel verstoorde situatie, scoort doorgaans minder hoog, dan een object dat deel uitmaakt van een karakteristieke, betrekkelijk ongerept gebleven omgeving. Daarentegen zal een in detail aangetaste reeks gebouwen, die een onderdeel vormt van een qua maat en schaal nog goed bewaarde en interessante structuur, op grond daarvan in deze inventarisatie juist worden meegenomen.

Ten slotte heeft, zoals men begrijpen zal, ook de zeldzaamheids-waarde van een object of nederzettingstype bij de afwegingen meegespeeld.

Onnodig te zeggen dat genoemde criteria niet alleen van belang zijn in het kader van deze inventarisatie. Zij spelen een cruciale rol bij het concrete monumentenbeleid van de provincie Noord-Brabant: bij het bepalen van de prioriteiten voor het behoud* van cultuurhistorisch waardevolle objecten en het ontwikkelen van het daarvoor meest geëigende instrumentarium.

* Naast genoemde criteria zullen in de praktijk ook andere factoren (bouwkundige staat, mogelijkheden tot functie-waardering, beschikbare middelen e.d.) het eventuele behoud van cultuurhistorisch waardevolle objecten bepalen.

3. WERKWIJZE

Bij het in kaart brengen en beschrijven van de verschillende cultuurhistorisch waardevolle objecten, met het doel een overzicht te geven van wat in de provincie op dit gebied bewaard is gebleven, werden de samenstellers met een aantal beperkingen geconfronteerd.

Om te beginnen was het met de beschikbare mankracht en financiële middelen, gelet ook op het tijdsbestek waarbinnen de werkzaamheden moesten worden afgerond, nauwelijks mogelijk uitvoerig bronnenonderzoek te verrichten naar de geschiedenis van een bepaald gebied. Men was daarom voornamelijk aangewezen op de beschikbare informatie, die doorgaans schaars aanwezig en bovendien niet altijd even betrouwbaar bleek.

Daarnaast waren er ook problemen van meer praktische aard. Zo leende, vooral in dicht bebouwde kommen, de situatie er zich niet altijd voor om bijvoorbeeld alle gevels van een gebouw nauwgezet te bestuderen. Voor interieurs gold dit in nog sterkere mate; deze konden slechts bij hoge uitzondering worden bezichtigd.

In verband hiermee kan het hier gepresenteerde materiaal slechts een indruk geven -zij het dan een redelijk verantwoorde- van de in de gebouwde omgeving aanwezige waarden, die voorwerp van monumentenzorg kunnen zijn en die bij planologische beslissingen in de beschouwing moeten worden betrokken.

Bij het bestuderen en beschrijven van de objecten is, zoals al aangestipt, de samenhang met de directe omgeving en met de nederzetting als geheel voortdurend goed in het oog gehouden. Een object kan, als deel én als exponent van een groter geheel, immers niet adequaat worden beschreven, als dit totaalbeeld bij de onderzoeker ontbreekt.

Belangrijke aanknopingspunten voor dit totaalbeeld vormen onder meer de specifieke kenmerken van de omgeving (hoogteligging, reliëf, perceelsvorm, bodemgebruik e.d.), die een rol hebben gespeeld met betrekking tot de plaats en aard van de nederzetting. Zo is er een hemelsbreed verschil tussen het landbouwgebied in de polders van Noordwest-Brabant en, om wat te noemen, een Kempens akkerdorp. In het eerste geval domineert het open, vlakke land, met zijn grote, verspreid gelegen boerehoeven; in het tweede geval hebben we te maken met een veel kleinschaliger akkerstructuur met een lint van boerderijen, gelegen op de oeverwallen van beken. Behalve het onderkennen van verschillen in "decor", is ook het bepalen van de invloed daarop van historische en sociaal-economische factoren - als conjunctuur, machts patronen, bestaansmiddelen, verkeersbindingen enz. - van groot belang voor het invullen van dat totaalbeeld. Een goed voorbeeld daarvan is Vught, dat zijn vorm met Markt en stationsbuurt kreeg onder invloed van de oude hoofdwegen tussen Eindhoven, Den Bosch en Tilburg, alsmede de latere spoorlijn.

En ten slotte kan ook literatuur over een gebied en de daarbinnen gelegen nederzettingen een - zij het vaak globaal- beeld geven van de dominanten die bij de ontwikkeling daarvan een rol hebben gespeeld.

Al dit materiaal te zamen vormt als het ware een soort "onderlegger", die in meerdere of mindere mate houvast biedt bij het verwerven van inzicht in hetgeen als karakteristiek mag worden aangemerkt.

In dit verband zijn ook oude kaarten van belang, vooral de sinds ca. 1830 gepubliceerde topografische kaarten 1:25.000 en 1:50.000. Deze zijn namelijk direct vergelijkbaar met de huidige stafkaarten van dezelfde schaal en geven daardoor een goed beeld van het veranderingsproces dat zowel nederzettingen als landschap in de loop der tijd hebben ondergaan. Overigens is het patroon dat uit het bestuderen en vergelijken van deze kaarten naar voren kwam, steeds ter plekke aangevuld met eigen waarnemingen met betrekking tot stratenpatroon, bebouwing en beplanting.

In hoeverre is, ondanks de hier gekozen opzet, waarbij een aantal concrete criteria als uitgangspunten dienen, toch niet het gevaar aanwezig dat er bepaalde subjectieve elementen in de beoordeling sluipen?

Degene die de inventarisatie uitvoert, maakt uit wat hij wel en niet documenteert. Hij wordt daarbij geleid door zijn kennis van de historische karakteristiek van de nederzetting. Welke elementen bepalen het eigen -specifieke- karakter daarvan? Is dit "eigene" nog afleesbaar aan bebouwing of omgeving, en in hoeverre is het door veranderingen verstoord?

Het zal duidelijk zijn dat alleen al dit deel van het afwegingsproces niet geheel objectief kan zijn. Het wordt immers niet alleen bepaald door de doelstelling van het onderzoek, maar ook de persoon van de inventarisator en de tijd waarvan hij het product is.

Tegelijkertijd echter mag men erop vertrouwen dat de systematiek en de criteria die aan dit onderzoek ten grondslag liggen, een zekere garantie bieden dat persoonlijke voorkeuren bij de beoordeling uiteindelijk nergens de boventoon voeren.

In hoofdstuk 4 wordt ingegaan op het verband tussen de ruimtelijke vorm van de nederzetting en de geomorfologische en landschappelijke context waarin zij geplaatst moet worden. Aansluitend volgt een schets van de karakteristieke bebouwingstypen en groenelementen.

In het daarop volgende hoofdstuk worden de verschillende objecten alfabetisch per straat behandeld. Straten die zich onderscheiden door een duidelijke samenhang van de daarin gelegen objecten, worden in voorkomende gevallen bovendien afzonderlijk beschreven.

Per object worden vermeld: huisnummer, algemene typering, geschatte bouwdatum, exacte bouwdatum*. (b.v. blijkens muurankers, jaarsteen, literatuurvermelding), data van belangrijke wijzigingen, de aanwezigheid van eventuele artefacten, zoals stootstenen, hekpalen e.d., bijgebouwen (met vermelding van eventueel afwijkende datering), groenelementen (waarbij oudere bomen met opgave stamomtrek), eventuele opmerkingen over details of bijzondere onderdelen**.

Iedere inventarisatie bevat bovendien één of meer kaarten van het onderzoeksgebied, schaal 1:10.000 (bij dichtere bebouwing ook uitsneden met schaal ca. 1:5.000). Daarop zijn de volgende zaken aangegeven:

- geïnventariseerde objecten met cultuurhistorische betekenis (zwarte stip)
- beschermde monumenten (zwarte stip met cirkel)
- straatnamen en huisnummers
- gemeentegrenzen
- dijken, waterlopen en steilranden
- oude wegenpatronen en oude akkerbodems met een humusdikte van minimaal 50 cm (globaal aangegeven).

Beschermde stads- en dorpsgezichten, alsook landgoederen, zijn eveneens aangegeven. Groepen gebouwen die een karakteristiek geheel vormen of die deel uitmaken van een interessant nederzettingstype, zijn omljnd.

* In tegenstelling tot de geschatte bouwdatum is de exacte bouwdatum in de tekst steeds onderstreept aangegeven.

** Voor zover het rijksmonumenten betreft, zijn de beschrijvingen ontleend aan de officiële monumentenlijst, zo nodig onderzijds aangevuld (aangegeven met N.B.).

4. HISTORISCHE KARAKTERISTIEK VAN DE GEMEENTE HEESWIJK-DINTHER

Landschap

De gemeente Heeswijk-Dinther bestaat uit de kerkdorpen Heeswijk, Dinther en Loosbroek. Daarnaast omvat ze een aanzienlijk aantal buurtschappen. De grens met Schijndel in het zuiden wordt gevormd door de Aa, die grotendeels genormaliseerd is. De grens volgt nog gedeeltelijk de loop van de verdwenen meanders. De oostgrens wordt deels gevormd door de Beekgraaf. De begrenzing met Heesch in het noorden en Berlicum in het westen volgt het straatverloop en de parcelering. Ten noorden van de Aa doorsnijdt de Leigraaf het gebied, eveneens stromend van oost naar west. Tussen beide stromen liggen de dorpskernen van Heeswijk en Dinther, evenals de gehuchten Beugt, Doodenhoek, Eikenhoek, Fokkershoek, Hazelberg, Heilaren, Heloren, Heuvel, Kameren, Lariestraat, Muggenhoek, Roestenburg en 't Zand. Ten noorden van de Leigraaf ligt het kerkdorp Loosbroek en de gehuchten Bernisse Hoeven, Dintherse Hoek, Hanenberg, Heibloem, Hommelse Hoeven, Molenhoeven en Rukven. De huidige bebouwde kom van Heeswijk ligt op een hoogte van ca. 7,5 tot 8,3 meter boven N.A.P. Dinther ligt wat hoger tussen 8,3 en 9,5 meter en Loosbroek ligt het laagst, tussen 7,7 en 6,5 meter. De Aa verloopt op het grondgebied van de gemeente tussen 7,7 en 6,5 meter. De Leigraaf tussen 8,2 en 7,2 meter. Het akkergebied in het zuiden bij Beugt ligt op een hoogte van 9,2 tot 9,3 meter, dat bij Loosbroek tussen 7,1 en 8,2 meter. Het Dintherse Broek ligt op 8 meter, het Hazelbergs Broek op 8,1 tot 8,2 meter. De bodem bestaat uit dekzand met plaatselijk lemig karakter, dat tijdens en na de laatste ijstijd - ca. 10.000 jaar geleden door de wind is afgezet. Tijdens en ook na het afsmelten van het ijs zijn beekgeulen uitgesleten, terwijl langs de beken oeverwallen zijn ontstaan.

De hoofdlijnen van het landschap zijn nog goed afleesbaar:

- a. De enge beekdalen van de Aa en van de Leigraaf. Met name aan de Aa zijn nog enige restanten aanwezig van oude meanders en laaggelegen broekgebieden in het zuiden, in de omgeving van de Zuid-Willemsvaart;
- b. De bebouwde kommen van Heeswijk en Dinther, welke voornamelijk gegroepeerd liggen rond de Hoofdstraat en haar uitlopers, parallel aan het beekdal van de Aa;
- c. De oude akkerbodems met een humuslaag van meer dan 50 cm, ontstaan uit bemesting met potstalmest. Ze liggen in een strook zuidoost-noordwest op de oeverwallen die plaatselijk sterke hoogteverschillen vertonen ten opzichte van het beekdal en dit soms dicht naderen. Oude akkerbodems zijn ook nog gelegen in het gebied Zandkant, Bernisse Hoeven, Heibloem, ten noorden van de Leigraaf. Ook Loosbroek kent enige oude akkerbodems;

- d. De voormalige Heeswijkse Heide, gedeeltelijk al in de 19de eeuw met naaldbossen ingeplant;
- e. De voormalige heide in het noordoostelijk deel van de gemeente, nu ontgonnen tot landbouwgebied.

Nederzettingen

Heeswijk en Dinther zijn beide beekdalnederzettingen, akkerdorpen in het stroomgebied van de Aa. De kern van Dinther bestaat uit een straat met lintbebouwing, min of meer evenwijdig aan de beek, en een aan drie zijden bebouwd driehoekig plein (Den Dolvert, Schoolstraat en Kerkstraat). In het verlengde van de langgerekte structuur ligt in oostelijke richting het gehucht Beugt. Het bestaat uit een aantal boerderijen verspreid aan de weg en enkele boerderijen aan kleinere dwarswegen. De overige gehuchten Eikenhoek, Hazelberg, Heilaren en Roestenburg bevatten slechts enkele boerderijen. Het plein Den Dolvert is door een doorgaande wegverbinding in profiel enigszins aangetast. Doordat de naoorlogse uitbreidingen aan de noordzijde zijn gesitueerd is de relatie tussen de nederzetting en het beekdal ten zuiden nog goed herkenbaar. Ook het hooggelegen akkergebied ten oosten van Eikenhoek is nog bewaard gebleven.

In het verlengde van de Dintherse structuur ligt in westelijke richting Heeswijk. De bebouwing was oorspronkelijk voornamelijk haaks op de beek gericht. Ze werd gevormd door de huidige Mgr. van Corschotstraat met de inmiddels verdwenen middeleeuwse R.K. Kerk in zuidelijke richting en de Abdijstraat naar het noorden. Ongeveer ter hoogte van de Abdijstraat sluit de Heeswijkse bebouwing aan bij het gehucht Lorisstraat (Lariestraat), dat uit twee straten bestaat: de Lariestraat met een lintvormige structuur en de Meerstraat met een meer verspreid liggende bebouwing. In de gehuchten Meerkant, Zandkant, Heibloem en Rukven was ca. 1840 wat verspreid liggende bebouwing aanwezig. De Dintherse Hoek is als een buurtschap van keuterboeren en landarbeiders in de 19de eeuw ontstaan bij de ontginning van de Dintherse Heide. Loesbroek in het uiterste noorden van de gemeente heeft het karakter van een straatdorp langs de Dorpsstraat. Het gehucht is ontstaan uit een concentratie van kampen of bogten, individuele ontginningen door kleine boeren aan het eind van de hoge middeleeuwen.

De oude heerlijkheid Heeswijk is samen met Dinther, dat altijd een afzonderlijke heerlijkheid gebleven is, door één heer bestuurd. Het kasteel ten westen van Heeswijk wordt reeds in 1100 in de bronnen vermeld als "Huis te Heeswijk", gelegen temidden van de lage gronden van de Aa. De eerste kerk of kapel lag waarschijnlijk naast het kasteel, waar ze door de heren beschermd kon worden. De parochiekerk van Heeswijk, St. Willibrordus, werd sinds 1284 door de Norbertijnen uit de abdij van Berne bij Heusden bestuurd. Na 1648 verbleven onder andere de pastoors van Heeswijk en de kloostergeestelijken uit Berne in Bedaf, gelegen in het vrije land van Ravenstein. De gelovigen uit Heeswijk, Dinther en omstreken

gingen hier ter kerke. Ca. 1660 stichtte men in Heeswijk een schuurkerk, die tot 1822 functioneerde. Toen nam men de middeleeuwse kerk, die vanaf 1629 door Hervormden in bezit was genomen, weer in gebruik. Eind 19de eeuw sloopte men de middeleeuwse kerk en werd een neogotische aan de overzijde van de Hoofdstraat gebouwd. In 1857 vestigden de Norbertijnen zich na verschillende tijdelijke verblijven voorgoed in Heeswijk. Als abdij fungeerde het Slotje of Speelhuis, in 1546 tot abtelijk buitenverblijf verbouwd. Het werd met verschillende gebouwen uitgebreid. Dinther kreeg in 1673 een eigen schuurkerkje. De middeleeuwse St. Servatius werd weer in gebruik genomen in 1806, maar is eind 19de eeuw door een neogotische kerk vervangen. De Hervormde Kerk werd hier in 1823 gesticht.

Beide nederzettingen zijn goede voorbeelden van langgerekte agrarische dorpen, met hoofdzakelijk bebouwing van 19de-eeuws karakter rond de parochiekerken. Daarbij is bovendien de ligging van het Huis Zwanenburg, het Huis Avenstein en vooral de ligging van het kasteel Heeswijk karakteristiek voor de vestiging van adellijke huizen nabij het beekdal.

Bebouwing en groenelementen.

Boerderijen.

Deze functionele gebouwen hebben de invloed ondergaan van vooral naoorlogse wijzigingen in de bedrijfsvoering. Raamvergroting, verbouwing van het stalgedeelte, vervanging van traditionele door moderne materialen en grootscheepse schaalvergroting en nieuwbouw hebben het karakter van veel nog in gebruik zijnde boerderijen verstoord. Voorbeelden hiervan zijn Dorpsstraat 96 en Hanenbergsestraat 1.

Daarnaast zijn een aantal boerderijen aangetast en ingrijpend gewijzigd doordat ze een (dubbele) woonfunctie kregen. Hoewel niet in die mate als in het buitengebied van Uden zijn ze vaak ingrijpend gerestaureerd. Hierbij zijn gevel- en raamindeling gewijzigd en archaïseerende vormen toegepast zoals in Heilarensestraat 28 en Torenstraat 32. Er zijn echter ook voorbeelden van minder ingrijpende restauraties, waarbij karakter en indeling van de boerderij grotendeels gehandhaafd bleven:

Brouwersstraat 2, Heilarensestraat 21, Heuvelstraat 7, Lariestraat 17 en Kilsdonkseweg 5 en 5A.

Het kerkdorp Loosbroek kent nog een aantal kortgevelboerderijen aan de Dorpsstraat. Het zijn de nummers 71, 74 en 82 en 92. Andere voorbeelden zijn Meerstraat 20, Fokkershoek 4 en 6 en Galgenberg 4. Dit type werd al in de 18de eeuw gebouwd.

De boerderijen Braaksesteeg 1 en Heibloemsedijk 20 hebben een aangebouwde kamer aan de korte gevel van het woongedeelte. Heuvelstraat 7 is een fraai voorbeeld van een achttiende eeuwse hoekgevelboerderij. Heilarensestraat 51 is de enige krukboerderij van de gemeente. De meeste boerderijen die we in redelijke staat aantreffen zijn langgevelboerderijen van het dwarsdeelttype,

waarbij de dwarse deel door de moderne bedrijfsvoering veelal in onbruik is geraakt. Ze wordt gebruikt ter uitbreiding van het stalgedeelte. Boerderijen van dit type dateren voornamelijk uit de tweede helft van de negentiende eeuw en rond de eeuwwisseling, maar er zijn ook een aantal exemplaren uit de eerste helft van de negentiende eeuw bewaard gebleven. Voorbeelden zijn Hoog Beugt 16, Kilsdonkseweg 1, Nobisweg 5, Veldstraat 40 en Vorstenbosseweg 7. Tot in de dertiger jaren van deze eeuw bleef men dit traditionele type toepassen: Hommelse Hoeven 2.

Slechts enkele boerderijen bestaan uit een hoofdgebouw met woonhuis en stal en een vrijstaande schuur. Muggenhoek 10 is hier een voorbeeld van.

In dit gebied maakte men gebruik van cementsteen, die door de boeren zelf gevormd kon worden. Het materiaal komt echter minder frekwent voor dan in de buitengebieden van het aangrenzende Heesch en Uden, waar meerdere boerderijen of bijgebouwen in hun geheel uit cementsteen zijn opgetrokken. Voorbeelden zijn Lange Kruisdeestraat 2 en Brouwersstraat 2.

Woonhuizen.

In de bebouwde kom van Heeswijk en Dinther zijn een aantal laat negentiende en vroeg twintigste eeuwse woonhuizen bewaard gebleven. Het enige achttiende eeuwse woonhuis is Den Dolvert 5 in Dinther, waarschijnlijk van omstreeks 1700. In de tweede helft en met name in het laatste kwart van de negentiende eeuw en vooral in het begin van de twintigste eeuw is de bebouwing zich gaan uitbreiden langs de hoofdweg, die beide dorpen met elkaar verbond, zodat er een lintvormige bebouwingsstructuur ontstond. Ook binnen het reeds bebouwde gebied zijn toen nieuwe woonhuizen gebouwd. Hoofdstraat 98 en Torenstraat 5 zijn eenvoudige woonhuizen onder zadeldak. Hoofdstraat 104, Mgr. van Oorschootstraat 4, Schoolstraat 26 en St. Servatiusstraat 6 zijn voorbeelden van grotere en rijker gedetailleerde woonhuizen. Ze zijn onder andere voorzien van hoekpilasters en risalieten, houten gootlijsten, bossering met siermotieven, ramen met afgeschuinde hoeken of wenkbrauwbogen, glas in lood ramen of blokken of banden van natuur- of gele baksteen.

Een aantal dubbele woonhuizen is gelegen in de Hoofdstraat van Heeswijk. Ze zijn veelal ingrijpend verbouwd, zoals nummer 45-47. Voorbeeld van een redelijk behouden exemplaar van dit type is Hoofdstraat 116-118.

Kerkelijke gebouwen.

De middeleeuwse kerk van Heeswijk, gelegen ten zuiden van de Hoofdstraat, werd eind negentiende eeuw afgebroken en vervangen door een nieuwe aan de noordzijde van de Hoofdstraat. Deze driebeukige kruiskerk is een na oorlogsschade enigszins vereenvoudigd voorbeeld van decoratieve baksteengotiek en typerend voor het werk van de neogoticus Stornebrink. Eveneens in het laatste kwart van de negentiende eeuw werd in Dinther een driebeukige kruiskerk gebouwd in neogotische stijl door de architect Werten, die in noord-oost-Brabant nog enige kerken heeft gebouwd. De R.K. Kerk

van Loosbroek en de N.H. Kerk te Dinther zijn beide eenbeukige zaalkerken. De twintigste eeuwse St. Antonius van Padua verving waarschijnlijk een dorpskapel. De negentiende eeuwse Hervormde Kerk is verbonden met de N.H. Pastorie, waarvan de voorzijde tweelaags is en de achterzijde eerlaags.

Aan de Mgr. van Oorschotstraat ligt de eenvoudige bakstenen Mariakapel, een bevrijdingsmonument (U.S.A. Liberation Memorial Airborne). Een tweede Mariakapelletje, bestaande uit een muurtje met overhuiving en relief, is gelegen aan de Meerstraat.

De Abdij van Berne bestaat uit het zestiende eeuwse Slotje of Speelhuis met een aantal negentiende en twintigste eeuwse uitbreidingen, een goed voorbeeld van 19de-eeuwse kloosterbouw en in diverse fasen tot stand gekomen. Het Slotje was oorspronkelijk vermoedelijk een jachtslot van de hertog van Brabant. In 1546 werd het verbouwd tot abtelijk buitenverblijf door Coenraad van Malsen, abt van Berne. Toen de Norbertijnen zich rond het midden van de vorige eeuw definitief in Heeswijk vestigden werd een oorspronkelijk vrijstaand tweelaags kloostergebouw gesticht (1857-58) met een latere tweelaagse vleugel ertussen (1867-70).

In 1881 werd de neogotische kerk gebouwd, bestaande uit een driebeukig, veelzijdig gesloten koor. In 1927 werd ze uitgebreid met een schip en een toren. Ten oosten van de kerk ligt het gymnasium (1893) met rijke ornamenten in gele baksteen. Het complex is grotendeels omgracht en gelegen in een parkachtige omgeving met een toegangspoort. Aan de overzijde van de Abdijstraat ligt het gymnasium Bernrode, een voorbeeld van traditionele scholenbouw uit de dertiger jaren.

Aan Den Dolvert een monument voor pastoor Derkinderen, in Loosbroek een tweetal beelden bij de kerk en een Heilig Hartbeeld aan de Abdijstraat. Dergelijke objecten zijn zeer typerend voor de katholieke geloofsbeleving op het platteland.

Openbare gebouwen.

Het raadhuis van Heeswijk, Mgr. van Oorschotstraat 1, uit 1915 ontleent een monumentaal karakter aan de hoektorens en de afwisselende decoratie van bak- en natuursteen.

Het voormalige raadhuis van Dinther, Raadhuisplein 9, dateert uit 1939 en is opgetrokken in zeer traditionele baksteenstijl. De opzet met laag sousterrain en bordes is typerend voor het traditionele plattelandsraadhuis.

Bedrijfsgebouwen.

Het N.C.B.-gebouw aan de Dorpsstraat in Loosbroek is een alleereenvoudigst bouwwerk, maar heeft enige waarde als herinnering aan het eerste begin van de katholieke landbouwsamenwerking. De smederij aan de Abdijstraat is een goed bewaarde plattelandsmederij met travalje en inventaris. Tegenover de kerk aan de Hoofdstraat te Heeswijk een bedrijfsgebouw in eenvoudige baksteenvormen.

Uniek zijn de landschappelijk fraai gelegen gebouwen van de wind- en watermolen aan de Kilsdonkseweg. In hun ligging roepen zij de vroegere situatie van de watermolen aan de Aa nog op.

Overige gebouwen.

Naast het kasteel Heeswijk bevindt zich in de gemeente nog het slotje Zwanenburg. Een in zijn soberheid zeer aantrekkelijk voorbeeld van de eenvoudige adellijke plattelandswoning.

Groenelementen.

De erfbeplanting van de boerderijen is sterk aangetast. Voorbeelden van boerderijen met nog oude lindebepanting zijn Heikantsedijk 5, Hoog Beugt 16 en Vorstenbosseweg 7. Aan weerszijden van de Dorpsstraat te Loosbroek staan ter hoogte van nummer 82 een aantal knotwilgen, evenals bij Hazelbergstraat 1. Ook bij de spaarvijver van de water- en windmolen aan de Kilsdonkseweg een groepje knotwilgen. Een beukenlaan is ingeplant aan de Abdijstraat ter hoogte van de Abdij en het gymnasium Bernrode. De oprijlaan van het Kasteel Heeswijk is met rode beuken beplant, die van het Slotje Zwanenburg met eiken en populieren. Naast het kasteel de kasteeltuin met kas, in de omgeving van het kasteel liggen zandwegen met eikenbeplanting. Ter hoogte van het kasteel aan de Haffertsestraat aan weerszijden eikenbeplanting. De beplanting van het nog oude wegenpatroon van het gehucht Kameren bestaat uit eikenlanen. De Dintherse driehoek Den Dolvert, Kerkstraat, Edmund van Dintherstraat omvat een grasveld met standbeeld en Amerikaanse eiken.

Het plein aan de Raadhuisstraat wordt gedomineerd door de in drie etages gesnoeide achttiende-eeuwse dorpslinde. In de groenaanleg bij de N.H. kerk aan de Kerkstraat een rode beuk.

Voor het overige zijn veel wegen beplant met canadese populieren, meestal aan weerszijden.

5. OVERZICHT VAN STRATEN, GEBOUWEN EN GROENELEMENTEN.

Abdijstraat.

Het gedeelte van de straat dat in oostelijke richting verloopt, ter hoogte van de abdij en het gymnasium Bernrode, is beplant met rode en bruine beuken.

● Ongenummerd: Heilig Hartbeeld op hardstenen sokkel (ca. 1920-30).

Opschrift: "Leve Christus Koning, Hem zij de Glorie, Hem zij de Eer, Hem zij de Macht".

● 36 Gymnasium Bernrode, twee- en drielaags schoolgebouw en voormalig internaat (1938).

Zadeldaken met overstekken. Jaartalsteen. Hoger middenpaviljoen met dakruiter. IJzeren ramen met roedenverdeling. Eenvoudige baksteenbouw met hier en daar natuursteenblokken. Voorbeeld van traditionele scholenbouw. Twee oprijlanen en parkachtige groenaanleg met onder andere twee kastanjes. Twee natuurstenen neorenaissance siervazen (ca. vierde kwart 19de eeuw).

● 45 Eenlaags woonhuis met bedrijfsruimte, smederij (ca. 1890).
Zadeldaken. L-vormig complex van woonhuis met winkel. Gietijzeren sierankers. Inventaris smederij nog aanwezig.

Ernaast smeedijzeren travalje met siermotieven als bekroning.

Snoeilinde ca. 150 cm omtrek.

● 49 De Abdij van Berne. In het complex van neogotische en moderne abdijgebouwen opgenomen is het voormalige Speelhuis van de abt van Berne, vermoedelijk oorspronkelijk een jachtslot van de hertogen van Brabant, dat in 1546 werd verbouwd en voorzien van een nog bestaande topgevel en vensterbogen, aan de achterzijde een trapgevel.

Aan de voorzijde een gevelsteen met het jaartalcijfer 1546, waarboven CVM (abt Coenraad van Malsen) en diens abtswapen. In de kerk drie zerken van de laatste abten van de oorspronkelijke abdij van Berne, namelijk Coenraad van Malsen (abt 1528-49), Otto van Boetselaer (1549-52), en Theodorus Spierinck (1552-84).

Rijksmonument.

N.B. Ten oosten van het Slotje tweelaags vleugel (1867-70 en 1878 vv.).

Afgeplat schilddak. Jaartalsteen. Gepleisterde ingangsomlijsting met oren. Risalieten met topgevels. Segmenttoogramen. Architect Th. Asseler. Deze vleugel aan achterzijde in carrévorm via kloostergang verbonden met